

*el-Câmi‘u’s-Sahîh’in ‘Kitâbu’t-
Terâvîh’inin Muhtevası ve İlk Üç Asırda
Terâvîh Lâfzının Kullanımı*

Şeymanur KEÇELİ*

Giriş

Terâvîh, ‘tervîha’ kelimesinin çoğuludur. Tervîha, ‘teslîme’ vezninde bir kelime olup ıstilahî manada ramazan gecelerine mahsus olan namazın her dört rekâtına isim olmuştur. İki selam verme arasında bir miktar istirahat edildiğinden böyle isimlendirilmiştir. Tervîha aslında iki selamdan sonraki oturuşun ismidir. Her dört rekâta mecâzen tervîha denilmiştir. Bu suretle tervîha şer‘î ıstılahlar arasına girmiştir. Ramazan ayına mahsus olan Terâvîh namazı bir gece namazıdır. Resul-i Ekrem (s.a.v.) tarafından bu gece ibadetine “Kıyâm-ı Ramazân” adı verilmiştir. “Terâvîh namazı” tabirinin sahabe zamanından beri kullanıldığı İbn Abbâs’ın bir hadisinde sabittir.¹

Buhârî, *el-Câmi‘* adlı eserinde ‘Kitâbu Salâtü’t-Terâvîh’ adında bir bölüm açmıştır. Bu çalışmada Buhârî’nin bu bölümü incelenmiş olup bâb başlığı altında bulunan beş rivâyet değerlendirilmiştir. Rivâyetlerde, bu namazı Hz. Peygamber’in sekiz rekât olarak kıldığı bildirilmektedir. Yine Hz. Peygamberin terâvîh namazını iki veya üç defa ahabına kıldırması olduğu, ancak daha sonra farz olur düşüncesiyle cemaatle kılmaktan vazgeçtiği rivâyet edilmiştir. Hz. Ömer’in de halîfe olunca, halkın dağınık bir şekilde terâvîh namazı kıldıklarını görüp tekrar cemaatle kılınmasının daha hoş olacağını düşünmesi ile ashopla istişare ederek bu namazın yeniden cemaatle kılınmasını başlattığı, daha sonra halkın vecd içinde bu namazı kıldıklarını görünce, “ne güzel oldu” diyerek sevincini belirttiği görülmüştür. Hüküm olarak da nafîle namazların tek başına kılınması daha faziletli olduğu halde, terâvîh namazının cemaatle kılınmasının sünnet-i kifâye olduğu tespit edilmiştir.

Buhârî’den önceki muhaddisler rivâyetlerinde hangi lafızları kullanmış bunlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Ma‘mer b. Râşid’in (ö. 153)

* Marmara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, İSTANBUL, nur_beyza32@hotmail.com

¹ Saffet Köse, “Terâvîh”, *DİA*, XXXX, s. 482.

el-Câmi', İmam Mâlik'in (ö. 179) *el-Muvatta*, Abdurrezâk b. Hemmâm'ın (ö. 211) *Musannef*, İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235) *Musannef*, adlı eserleri incelenmiş olup Ma'mer b. Râşid'in eserinde konu ile alakalı gerek kitab gerek bâb başlığı gerekse hadise rastlanmamıştır. İbn Ebî Şeybe'nin ise bâb başlıklarında 'Terâvîh' lafzını kullandığı, İmam Mâlik'in eserinde konu ile ilgili hadisin bulunduğu fakat 'Terâvîh' lafzını kullanmadığı, Abdurrezâk b. Hemmâm'ın eserinde ise kitab ve bâb başlıklarında 'Terâvîh' lafzını kullanmadığı fakat bâb başlığındaki hadislerde 'Terâvîh' lafzının geçtiği görülmüştür. *Kütüb-i sitte* içerisinde de de terâvîh lafzının Buhârî dışında Müslim'de geçtiği tespit edilmiştir. Müslüm yolcu namazı bölümünde yirmi beşinci bâb başlığında terâvîh lafzını kullanılarak diğerlerinden bu noktada ayrılmıştır. Konu ile alakalı hadisleri bâb başlığının altında sıralayan Müslim'in rivâyetleri öğrencisi olduğu Buhârî ile benzerlik göstermektedir.

Bu çalışmada amaç terâvîh ile ilgili hadislerin tahriri değildir. Bilakis bu çalışmada hedeflenen Buhârî'nin *es-Sahih*'inde yer alan 'Kitâbu salâti't-Terâvîh' adlı bölümün değerlendirilmesi olup Buhârî'nin bu noktadaki önemini ortaya koymaktır. Aynı şekilde bu çalışmada Terâvîh lafzının kullanımı hususunda Buhârî öncesi eserleri tetkik etmek de hedeflenmiştir. Terâvîh lafzının hadis literatüründe kullanım seyri ve özellikle Buhârî tarafından kullanılışı hususunda daha önce bir araştırma yapıldığı ve tamamlandığı tespit edilememiştir.

Konu ile alakalı müstakil bir makale bulunmamaktadır. Fakat iki adet yüksek lisans tezi yapılmaktadır. Cumhuriyet Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı'nda İrfan Selman, *Hadisler ve Mezheplerin Bakış Açısı Işığında Terâvîh Namazı* isimli yüksek lisans tezi ve Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı'nda Filiz Mutlu, *Terâvîh Namazı* adlı çalışmaları Enbiya Yıldırım'ın danışmanlığında devam etmektedir.

1. Buhârî'nin 'Kitâbu't-Terâvîh' Bölümündeki Rivâyetlerin Muhtevası

Buhârî, *el-Câmi'* adlı eserinde 'Kitabu Salâtu't-Terâvîh' bölümü altında 'باب فضل من قام رمضان' adında bir alt başlık açmıştır.

Görüldüğü üzere sadece bir bâb başlığı bulunmaktadır. Bu bâb başlığında beş rivâyet yer almaktadır. 'Ramazan Gecelerini İbadetle Geçiren Kimsenin Fazileti' adlı bâb başlığı için muhaddisler, hadislerdeki 'Ramazan kıyâmı'ndan maksadın, 'ramazan namazı' olduğunu yani az olsun, çok olsun; ramazan gecelerinde kılınan terâvîh namazı olduğunu belirtmişlerdir.² Söz konusu rivâyetlerden ilki;

² İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu'l-Fadl el-Askalânî eş-Şâfiî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Beyrut 1379, IV, 251; Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Hanefî

حدثنا يحيى بن بكير: حدثنا الليث، عن عقيل، عن ابن شهاب قال: أخبرني أبو سلمة: أن أبا هريرة رضي الله عنه قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لرمضان: (من قامه إيماناً واحتساباً، غفر له ما تقدم من ذنبه) قال ابن شهاب: فتوفي رسول الله صلى الله عليه وسلم والأمر على ذلك، ثم كان الأمر على ذلك في خلافة أبي بكر، وصدرا من خلافة عمر رضي الله عنهما

Yahya b. Bekr bize tahdis etti, o da Leys'den tahdis etti, o da Ukayl'den, o da İbn Şihâb'dan rivâyet etti. İbn Şihâb, 'bana Ebû Seleme şunu ihbar etti' dedi: Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: "Ben Resûlullah (s.a.v.)'tan işittim, ramazân için şöyle buyuruyordu: "İnanarak ve sevâb umarak ramazânda ibâdetle kaim olan kimsenin geçmiş günahları mağfiret olunur" buyurmuştur. İbnu Şihâb şöyle dedi: Ramazan gecelerindeki namaz işi bu hal üzere iken (yani kılan yalnız başına kılarken) Resûlullah vefat etti. Sonra bu iş, Hz. Ebû Bekr'in halîfeliği zamanında ve Hz. Ömer'in halîfeliğinin başında da Peygamber devrinde olduğu gibi isteyenin cemâatsız olarak yalnız başına kılması suretiyle kılınır oldu.³

Burada ramazan gecelerini ihya etmekten kasıt mutlak olarak geceleri ibadetle geçirmektir. Nevevî ise burada kastedilenin terâvîh namazı olduğunu, terâvîh namazı kılınması durumunda gecenin ihya edilmiş olacağını ancak gecenin yalnızca terâvîh ile değil başka türlü de ihya edilebileceğini söylemiştir.⁴ Hadiste İbn Şihâb'ın konu hakkındaki sözleri dikkat çekicidir. Demek ki terâvîh namazı, Peygamber(s.a.v.)'in hayatında Hz. Ebû Bekr'in halîfeliğinde ve Hz. Ömer'in halîfeliğinin baş kısmındaki müddet içinde, isteyen herkesin bu namazı kendi başına cemaatsız olarak kılması suretiyle devam edip geldi.

Zira Hz. Ebû Bekr (r.a.), hilâfeti zamanında terâvîhten daha önemli işlerle ilgilenmekte olup İslâm'ı tehdit eden irtidat failiyeti problemi ile meşgul olmuştur. Bu sebeple Hz. Ebû Bekr başka işlere bakamamıştır. Hz. Ömer'in hilâfeti-nin ilk devrini de işgal etmekte olan bu problem çözüldükten sonra terâvîh namazına sıra gelebilmiştir.

وعن ابن شهاب، عن عروة بن الزبير، عن عبد الرحمن بن عبد القاري أنه قال: خرجت مع عمر بن الخطاب رضي الله عنه ليلة في رمضان إلى المسجد، فإذا الناس أوزاع متفرقون، يصلي الرجل لنفسه، ويصلي الرجل فيصلي بصلاته الرهط، فقال عمر: إني أرى لو جمعت هؤلاء على قارئ واحد لكان أمثل، ثم عزم فجمعهم على أبي بن كعب، ثم خرجت معه ليلة أخرى والناس يصلون بصلاة قارئهم، قال عمر: نعم البدعة هذه، والتي ينامون عنها أفضل من التي يقومون، يريد آخر الليل، وكان الناس يقومون أوله.

İbn Şihâb, ondan Urve b. Ez-Zübeyr, ondan da Abdurrahmân b. Abdülkâri şöyle demiştir: Bir ramazan gecesini Hz. Ömer ile birlikte mescide gittik. Baktık

Bedrüddinn el-Aynî, 'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî, I-XXXVI, Beyrut 2006, XVIII, s. 50

³ Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh el-Buhârî el-Cu'fi, el-Câm'ü's-Sahîh, Salâtü't-Terâvîh 1.

⁴ İbn Hacer, a.g.e, IV, 251; Aynî, a.g.e, XVIII, s. 52.

ki insanlar bölük bölük bir halde kimi kendi başına namaz kılıyor, kimilerine bir kişi namaz kıldırıyor. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: “Ben bunları tek bir imamın arkasında toplayam daha iyi olur”. Sonra buna niyet edip, insanları Übey İbn Ka‘b‘ın imamlığında topladı. Sonra bir başka gece yine Hz. Ömer‘le birlikte mescide gittik. İnsanlar Übey İbn Ka‘b‘ın imamlığında namaz kılıyorlardı. Hz. Ömer “Bu ne güzel bidat, ancak bunların uyuduğu vakitte kılmak, şu anda kıldıklarından daha faziletlidir” dedi. İnsanlar o zaman gecenin başında terâvîhi kılıyorlardı.⁵

Hadis terâvîh namazının Hz. Ömer‘le birlikte cemaatle kılınmaya başlandığını ve terâvîh namazının vakti hususunda bilgi vermektedir. Hadiste نعمت البدعة ifadesi burada dikkat çekmektedir. Bidat sözlükte ‘sonradan türeyen adet, yeni şey çıkarmak, icat etmek, din hususunda sonradan zuhur etmiş şey’ manalarına gelmektedir. Ayrıca Arapçada ‘نعم’ (ne kadar güzel) lâfzı, bir medh fiilidir. Hz. Ömer’in “Bu terâvîhin cemaatle kılınması ne güzel âdet oldu” sözü, terâvîhin cemaatle kılınmasını teşviki ve buna rağbet etmelerini sağlamayı ihtiva etmektedir. Hz. Ömer’in yeniden uygulamaya konulan bu güzel âdeti bidat diye tabir etmesi, bu namazın Peygamber’in sağlığında ve Ebû Bekr’in halîfeliği zamanında cemaatle kılınmasına devam edilmemiş olmasından yahut gecenin evvelinde kılınmış olmasından veya rekât sayısının en sahih rivâyete göre ziyade edilmiş olmasından dolayıdır. Bidat, aslında Resûlullah (s.a.v.) zamanında mevcut olmayan dînî bir işi yeniden icat etmekten ibarettir. Terâvîh namazının cemaatle kılınması ise bidatin bu umûmî manasına elbette dâhil değildir. Çünkü biraz sonra da geleceği gibi Peygamber (s.a.v.) bu namazı hayatında iki, üç gece cemaatle kıldırmıştır. Sonra bir gerekçe ileri sürüp cemaatle kıldırılmayı terk etmiş ve herkesin yalnız olarak evinde kılmasını tavsiye etmiştir.⁶

Hz. Ömer’in terâvîhi ferdi olarak kılanları toplayıp cemaatle kılmaya teşviki, toplum bilimi açısından bakıldığında; milli birlik ve toplum için sağlık kaynağı bir cemiyet müessesesi inşa edilmesine olanak sağlamaktadır.⁷

حدثنا إسماعيل قال: حدثني مالك، عن ابن شهاب، عن عروة بن الزبير، عن عائشة رضي الله عنها، زوج النبي صلى الله عليه وسلم: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى، وذلك في رمضان أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج ليلة من جوف الليل، فصلى في المسجد، وصلى رجال بصلاته، فأصبح الناس فتحديثوا، فاجتمع أكثر منهم فصلوا معه، فأصبح الناس فتحديثوا، فكثير أهل المسجد من الليلة الثالثة، فخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم فصلوا بصلاته، فلما كانت الليلة الرابعة عجز

⁵ Buhârî, Terâvîh 1; Nafile namazların tek başına kılınması daha faziletli olduğu halde, terâvîh namazının cemaatle kılınması sünnettir.

⁶ İbn Hacer, *a.g.e*, IV, 252;

⁷ Sabri Akdeniz, ‘Mübarek Ramazan Üzerine Düşünceler’, *İslâm Medeniyeti Dergisi*, Sayı:5, 1968, s. 3.

المسجد عن أهله، حتى خرج لصلاة الصبح، فلما قضى الفجر أقبل على الناس، فتشهد، ثم قال: (أما بعد، فإنه لم يخف علي مكانكم، ولكني خشيت أن تفرض عليكم فتعجزوا عنها)

İsmâil bize tahdis etti. İsmâil'e de Mâlik tahdis etti. Mâlik, İbn Şihâb'tan; İbn Şihâb, Urve b. ez-Zübeyr'den, O da Hz. Âişe (r.anha) dan rivâyetle: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşi Hz. Âişe (r.anha) şöyle demiştir: 'Resûlullah (s.a.v.), (terâvîh) namazı kıldı. Bu, ramazan ayındaydı'⁸

Hz. Âişe rivâyet etmiştir: Resûlullah (s.a.v.) bir gece ortasında çıkarak mes-citte namaz kıldı. Bazı kimseler de onun namazına uyup namaz kıldılar. Ertesi gün insanlar bundan bahsettiler. İkinci gece daha çok kimse toplandı. Hz. Pey-gamber (s.a.v.) namaz kıldı, insanlar da onunla birlikte namaz kıldılar. Ertesi gün yine insanlar bundan bahsettiler. Üçüncü gece mescittekilerin sayısı daha da çoğaldı. Hz. Peygamber (s.a.v.) çıkıp namaz kıldı, insanlar da onunla birlikte namaz kıldılar. Dördüncü gece olunca mescit o kadar doldu ki insanları al-madı. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) sabah namazına kadar çıkmadı. Sabah na-mazını kıldırınca insanlara döndü, şehadet getirdi sonra şunları söyledi: "Sizin yaptığınız bana gizli kalmadı. Ancak ben bu namazın size farz kılınmasından ve sonra da bu namazı kılamamanızdan korktum". Hz. Peygamber, durum bu halde devam ederken vefat etti.⁹

Hadis bâb başlığını destekler niteliktedir. Çünkü hadis terâvîh hakkındadır. Buhârî bu hadisi 'Teheccüd' bölümünde, 'Peygamber'in gece ibadetine teşviki bâbı'nda tam olarak zikreder.¹⁰ Burada o hadisin sadece baş ve son fıkralarını alıp, çok kısaltılmış olarak getirmiştir. Hadisin sonundaki "Bu ramazan içinde idi" sözü, bu kılınan namazın ramazandaki gece namazı, yani terâvîh namazı olduğunu işaret etmektedir. Bir sonraki hadis buradaki isnad ve metnin aynıysa ile Buhârî, 'Cum'a' bölümünde, 'Hutbede senadan sonra Amma ba'du diyen kimse bâbı'nda vermiştir.¹¹

Peygamber'in gece namazına mescitte cemaatle devam edilmesine müsaade etmeyip, bu suretle özür beyan etmesi, ümmetine olan rahmetini gösteren açık delillerden biridir. Bir önceki hadise yine değinecek olursak, Hz. Ömer cema-atle terâvîhin daha güzel olduğu sonucunu Hz. Peygamberin kendisi ile üç gece boyunca bu namazın kılınmasını onaylamasından çıkarmıştır. Hz. Peygambe-rin daha sonra bunu yapmaması onlara farz kılınması korkusundandır. Buhârî'nin Hz. Ömer hadisinden sonra Hz. Âişe hadisini vermesinin sırrı da budur. Hz. Peygamberin vefatı ile terâvîh namazının farz kılınmayacağı kesin

⁸ Buhârî, Terâvîh 1.

⁹ Buhârî, Terâvîh 1; Resûlullah iki veya üç gece cemaatle terâvîh namazı kılmalıdır. Terâvîhi cemaatle kılmak Hanefilere göre sünnet-i kifâye, Mâlikilere göre mendubtur. Câmide veya evde münferiden kılınmasında bir sakınca yoktur; ancak Câmide ve cemaatle kılmak daha faziletlidir.

¹⁰ Bk. Buhârî, Teheccüd 5.

¹¹ İbn Hacer, a.g.e, IV, 253.

olarak ortaya çıkmış oldu. Bu namazı ayrı ayrı kılmak, toplumun birliğini bozduğu için Hz. Ömer insanların bunu cemaatle kılması görüşünü tercih etti. Ayrıca tek bir imam arkasında toplanmak, namaz kılanların pek çoğu için dinliğe daha uygundur. Muhaddislerin çoğunluğu da Hz. Ömer'in görüşünü tercih etmiştir.¹²

حدثنا إسماعيل قال: حدثني مالك، عن سعيد المقبري، عن أبي سلمة بن عبد الرحمن: أنه سأل عائشة رضي الله عنها: كيف كانت صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم في رمضان؟ فقالت: ما كان يزيد في رمضان ولا في غيره على إحدى عشرة ركعة، يصلي أربعا، فلا تسلم عن حسنهن وطولهن، ثم يصلي أربعا، فلا تسلم عن حسنهن وطولهن، ثم يصلي ثلاثا فقلت: يا رسول الله، أتمام قبل أن توتر؟ قال: (يا عائشة، إن عيني تامان ولا ينام قلبي)

Ebû Seleme b. Abdurrahmân, Hz. Âişe'ye "Resûlullah'ın (s.a.v.) ramazan ayında kıldığı namaz nasıldı?" diye sordu. Hz. Âişe şöyle dedi: Ne ramazanda ne de diğer zamanlarda on bir rekâtтан fazla kılmazdı. Önce dört rekât¹³ kıları ki bunların güzelliğini ve uzunluğunu sorma gitsin!¹⁴ Sonra dört rekât daha kıları ki bunların da güzelliğini ve uzunluğunu sorma gitsin! Sonra üç rekât¹⁵ daha kıları. Ben: Ey Allah'ın resulü! Vitir namazı kılmadan önce uyuyor musun? Diye sordum. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Benim gözlerim uyur, ancak kalbim uyumaz."¹⁶

Hadisin bâb başlığına delilliği "Resûlullah ne ramazanda ne de gayrında on bir rekât üzerine ziyâde etmezdi" sözünden alınır. Buhârî, bu hadisi "Teheccüd" bölümünde, "Peygamber'in ramazanda ve gayrısında kıldığı gece namazı bâbı"nda da vermektedir. Peygamber'in gece namazının rekât sayısı hakkında Hz. Âişe ve İbn Abbâs'tan gelen bu en kuvvetli rivâyetlere göre, Peygamber'in kıldığı sekiz rekâtın ramazandaki terâvihi, diğer gecelerde ise teheccüd namazı olduğu sabit oluyor.¹⁷

Ebû Seleme, ramazanın şeref ve faziletinden dolayı Peygamber'in ramazandaki teheccüd namazının keyfiyet ve kemmiyetinde bir değişiklik olabileceğini tahmin ederek, Hz. Âişe'den yalnız ramazandaki gece namazını sormuştu.

¹² İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 252-54

¹³ Bu hadîsteki "Resûlullah dört rek'at kıldı" sözünden, nafîle olan gece namazında bir selâm ile dört rekât kılmanın daha efdal olduğu sabit oluyor. Ebû Hanîfe'nin mezhebi için bu hadîs en kuvvetli hüccettir.

¹⁴ Hz. Âişe'nin "Onların güzelliğinden ve uzunluğundan sorma!" demesi, Peygamber'in Allah huzurundaki hudû' ve huşû'unun bu rekâtların hepsinde devam edip uzadığının ifadesidir. Bu o kadar açık idi ki, bunu ne senin sormana, ne de benim cevap vermeme gerek yoktur, demektedir.

¹⁵ "Sonra üç rek'at kıları" sözü de Hanefîler için vitir namazının bir selâm ile üç rekât olduğuna delildir.

¹⁶ Buhârî, Terâvîh 1; Uyku ile Peygamber'in abdestinin bozulmadığını isbât etmektedir

¹⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 254

Fakat Âişe, sorucuda hiç şüphe bırakmamak için Peygamber'in hem ramazandaki, hem ramazandan başka gecelerdeki namazına teşmil ederek cevap vermiştir. Hz. Âişe'nin verdiği bu cevapta, Peygamber'in ne ramazanda, ne diğer gecelerde kıldığı gece namazlarında on bir rekâttan fazla kılmadığını bildirmiştir. Bu hesapta üç rekât vitr namazı dâhil bulunduğundan, Peygamber'in kıldırıldığı terâvîh namazının sekiz rekâttan ibaret olduğu anlaşılır.

Buhârî Öncesi Terâvîh Lafzının Kullanımı

Yemen'de ilk eser tasnif eden ve o bölgede hadisleri ilk tedvin eden¹⁸ Ma'mer b. Râşid'in *el-Cami'* adlı eserinde konu ile alakalı gerek kitâb gerek bâb başlığı gerekse hadise rastlanmamıştır. Dolayısı ile onun eserine 'terâvîh' lafzı bulunmamaktadır.

İmam Mâlik'in *el-Muvattâ* adlı eserini incelediğimizde; كتاب الصلاة في رمضان , باب ما جاء في قيام رمضان , باب التزويج في الصلاة في رمضان , iki bâb başlığı koymuştur. Görüldüğü üzere ne bölüm adında ne de bâb başlığında 'terâvîh' lafzı geçmemektedir. '*Ramazanda (terâvîh) namazına teşvik*' adlı ilk bâb başlığında İmam Mâlik, ramazan ayında H. Peygamber'in ashaba iki gece cemaatle namaz kıldırıldığı Hz. Âişe rivâyetini vermekte ardından Ebû Hureyre'den ramazan gecelerinin ihyası ile ilgili rivâyeti getirmektedir. Ramazan'ın ihyası; terâvîh namazını kılmak, Kur'an okumak, fakirleri gözetmek gibi ibadet ve güzel işler yaparak olur. Buhârî, İmam Mâlik'le aynı rivâyetleri aynı râvîden alarak benzerlik göstermektedir. '*Ramazanı ibadetle geçirmek hakkında*' ikinci bâbta ise İmam Mâlik, ashabın terâvîhi cemaatle kaç rekât olarak kılındığına dair beş mevkuf rivâyet getirmiştir.¹⁹ Bu hadisler mütalâa edildiğinde ashabı kiramın terâvîh namazını çok zaman 20 rekât, bazen da 8 rekât kıldıkları sonucuna varılır. Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'i* ve İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*'nda görüldüğü üzere hicri II. asırda telif edilen bu iki önemli eserlerde 'terâvîh' lafzı henüz kullanıma geçmemiştir.

Abdurrezzâk b. Hemâm'ın *el-Musannef* adlı eserini incelendiğinde; كتاب الصوم bölümünde, باب قيام رمضان başlığında terâvîh ile ilgili on bir hadis sıralamış ve iki rivâyette "Terâvîh" lafzını kullanmıştır.²⁰ Bu iki rivâyetten, İsmâil b. Abdülmelik'ten²¹ gelen hadiste Sa'îd b. Cübeyr'in uygulaması bulunmaktadır;

¹⁸ İbrahim Hatiboğlu, 'Ma'mer b. Râşid', *DİA*, XXVII, 552.

¹⁹ İmam Mâlik, Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Amir el-Asbahî el-Medenî, *Muvatta el-İmam Mâlik*, I-II, Risale Yayınları 1412, I, s. 07-111.

²⁰ es-San'ânî, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemâm b. Nâfi' el-Humeyr el-Yemânî es-San'ânî, *el-Musannef*, I-XI, Beyrut 1403, IV, s. 66.

²¹ Adı İsmâil b. Abdülmelik el-Bünânî'dir. Süfyân es-Sevrî'den, Muarref b. Vâsil ve İbrâhim b. Tahmân'dan rivâyette bulunmuştur. Sadûk bir râvîdir. Hicri 211 yılında vefat etmiştir. Bk Zehebî, Şemssüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, I-XV, Dâru'l-Garbi'l-İslâm 2003, V, s. 279.

عبد الرزاق عن الثوري عن إسماعيل بن عبد الملك قال كان سعيد بن جبير يؤمنا في شهر رمضان فكان يقرأ بالقراءتين جميعاً يقرأ ليلة بقراءة بن مسعود فكان يصلي خمس ترويحات فإذا كان العشر الأواخر صلى ست ترويحات

İkinci rivâyet ise Hasan ve Katâde kanalı ile gelmektedir;

عبد الرزاق عن معمر عن الحسن وقتادة قال إذا كان الرجل يصلي بين الترويحتين في رمضان فكبر الإمام قبل أن يركع فلا بأس ان يصل صلاته بصلاة الإمام ولا يركع

Görüldüğü üzere ilk olarak hicri üçüncü asırda terâvîh lafzı kullanılmıştır. Burada ramazanda iki namaz arası dinlenme manasındadır.

İbn Ebî Şeybe'nin '*Musannef*' ini incelendiğinde; *كِتَابُ صَلَاةِ النَّطُوعِ وَالْإِمَامَةِ وَأَبْوَابُ* bölüm başlığı altında *مَا بَعْدَ التَّرَاوِيحِ*, الصلاة ما بعد التراويح, isimli iki **bâb** başlığı bulunmaktadır.²² Bâb başlıkları altında terâvîh namazının kaç rekât kılındığı bahsi geçmekte olup rivâyet içerisinde terâvîh lafzı geçmemektedir sadece bâb başlığında geçmektedir. Demek ki İbn Ebî Şeybe bu lafzı bâb başlıklarında ilk kullanan kişidir.

Buhârî'nin *el-Câmi'* adlı eserine 'Kitâbu Salâtü't-Terâvîh' şeklinde müstakil bir bölüm açması ve Buhârî' den önce öne çıkan hadis kitaplarında böyle bir bölüm başlığına rastlanılmaması Buhârî'nin konuya verdiği önemi gösterir.

Şunu da belirtmek gerekir ki *Kütüb-i sitte* içerisinde Buhârî dışında terâvîh lafzını Müslim de kullanmıştır. Müslim *es-Sahîh*'inde " Kitâbu salâti'l-misafirîn" ismini verdiği yolcu namazı ile ilgili bölümde, yirmi beşinci bâb olan باب الترغيب في قيام رمضان وهو التراويح "*Terâvîh Demek Olan Kıyam-ı Ramazan'a Teşvik bâbi*"nda konu ile alakalı dokuz hadis vermiştir.²³ Dolayısı ile *Kütüb-i sitte* çerçevesinde terâvîh lafzını biz sadece *Sahîhayn*'da görmekteyiz. Buhârî terâvîh lafzını kullanarak müstakil bir bölüm başlığı açarken Müslim'in kitabında bâb başlığına konulmakla yetinilmiştir.

Terâvîh kelimesi ilk olarak İbn Abbâs'ın rivâyetinde geçmiştir. Hicri üçüncü asırda ise hadis kitaplarında yer almıştır. Abdurrezâk b. Hemmâm'ın *Musannef*'inde rivâyetin içerisinde, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde bâb başlığında, Buhârî'nin *el-Câmi'*'inde bölüm başlığında geçmektedir.

İhtilafı olan terâvîhin rekât sayısı noktasında incelediğimiz kaynakları esas alırsak, Ma'mer b. Râşid'in eserinde konu ile ilgili bilgi bulunamamıştı. *Muvatta*'da, Muhammed b. Yûsuf'tan; o da es-Sâib b. Yezîd'den bu namazın on bir rekât; diğer bir rivâyette yirmi üç rekât olduğu rivâyet edilmiştir. Bu hadisteki 11 rekât namazın 8'i terâvîh, 3'ü vitir namazıdır. Bundan sonraki hadiste 23 rekâtın 20'si terâvîh, 3'ü vitir namazıdır. Bu hadisi Abdurrezâk da diğer bir

²² İbn Ebî Şeybe, Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhim el-Absî el-Kûfi, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, I-VII, Riyad 1409, II, s. 167.

²³ Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'us's-Sahîh*, Salâtü'l-Misâfirîn 25.

tarikten olmak üzere yirmi bir rekât olarak rivâyet etmiştir. Yirmi üç rekât, otuz üç rekât gibi diğer rivâyetler de vardır. İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde Terâvîh namazının rekât sayısının kırk olduğu ifade edilmiştir. Bu hadisler ve diğer hadisler toplu olarak bir arada mütalâa edildiğinde ashâbı kirâmın terâvîh namazını çok zaman 20 rekât, bazen da 8 rekât kıldıkları sonucuna varılır.

Sonuç

İslâm’da gerek Kur’an aracılığı ile gerek de sünnetler vasıtası ile bize bildirilen önemli gün ve geceler vardır. Ramazan ayı tümüyle bu mübarek gün ve gecelerin en başında gelir. İşte terâvîh namazı da ramazan ayına mahsus olan bir gece ibadetidir. Resul-i Ekrem (s.a.v.) tarafından bu gece ibadetine “Kıyâm-ı Ramazan” unvanı verilmiştir. Ve inanarak ve sevabını umarak ramazan gecelerini kaim edenlerin geçmiş ve gelecek tüm günahlarının bağışlanacağını müjdelemiştir. Allah Resûlü, Ramazan gecesine özgü namaz kılmıştır. Bu namazın adı terâvîh değildir. Terâvîh sonradan buna verilen bir isimdir. Bu namaz nafîle bir namazdır. Dolayısıyla günümüzde “terâvîh namazı yoktur” şeklinde kafa karıştırmak gereksizdir. Efendimiz bu namazdan insanları men etmemiş bilakis onlara teşvik etmiştir. Çünkü diğer aylardan daha faziletli olan bu ayın her saniyesi çok kıymetlidir.

Kütüb-i Sitte içerisinde sadece Buhârî, *el-Câmi’* adlı eserinde ‘Kitâbu Salâtü’t-Terâvîh’ adında müstakil bir bölüm açmıştır. Bu bölümde sadece bir bâb başlığı bulunmaktadır. ‘*Ramazan Gecelerini İbadetle Geçiren Kimsenin Fazileti*’ adlı bâb başlığında beş hadis bulunmaktadır. Rivâyetlerde, ramazan gecelerini ihyanın önemi vurgulanmakta, inanarak ve sevabını umarak ramazan gecelerini ibadetle geçiren kimseler için mükâfatın geçmiş ve gelecek günahların affı şeklinde olduğu bildirilmiştir. Yine bu namazı Hz. Peygamber’in sekiz rekât olarak kıldığı bildirilmektedir. Hz. Peygamber’in terâvîh namazını iki veya üç defa ashâbına kıldırması olduğu, ancak daha sonra farz olur düşüncesiyle cemaatle kılmaktan vazgeçtiği rivâyet edilmiştir. Hüküm olarak da nafîle namazların tek başına kılınması daha faziletli olduğu halde, terâvîh namazının cemaatle kılınmasının sünnet-i kifâye olduğu tespit edilmiştir.

Terâvîh namazı, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hayatında Hz. Ebû Bekr’in halifeliğinde ve Hz. Ömer’in halifeliğinin baş kısmındaki müddet içinde, isteyen herkesin bu namazı kendi başına cemaatsiz olarak kılması suretiyle devam edip gelmiştir. Hz. Ömer halife olunca, halkın dağınık bir şekilde terâvîh namazı kıldıklarını görüp tekrar cemaatle kılınmasının daha hoş olacağını düşünmesi ile ashâpla istişare ederek bu namazın yeniden cemaatle kılınmasını başlattığı, daha sonra halkın vecd içinde bu namazı kıldıklarını görünce, “ne güzel oldu” diyerek sevincini belirttiği görülmüştür. Hz. Ömer cemaatle terâvîhin daha güzel olduğu sonucunu Hz. Peygamberin kendisi ile üç gece boyunca bu namazın

kılınmasını onaylamasından çıkarmıştır. Hz. Peygamberin daha sonra bunu yapmaması onlara farz kılınması korkusundandır.

Buhârî'den önceki muhaddisler rivâyetlerinde hangi lafızları kullandığının tespiti noktasında, Ma'amer b. Râşid'in (ö. 53) *el-Cami*, İmam Mâlik'in (ö. 179) *el-Muvatta'*, Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 11) *Musannef*, İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235) *Musannef*, adlı eserleri incelenmiş olup Ma'amer b. Râşid'in eserinde konu ile alakalı gerek kitâb gerek bâb başlığı gerekse hadise rastlanmamıştır. İbn Ebî Şeybe'nin ise bâb başlıklarında 'Terâvîh' lafzını kullandığı, İmam Mâlik'in eserinde konu ile ilgili hadisin bulunduğu fakat 'Terâvîh' lafzını kullanmadığı, Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın eserinde ise kitâb ve bâb başlıklarında 'Terâvîh' lafzını kullanmadığı fakat bâb başlığındaki hadislerde 'Terâvîh' lafzının geçtiği görülmüştür. Ayrıca *Kütüb-i sitte* içerisinde Buhârî dışında terâvîh lafzını Müslim de kullanmıştır. Müslim *es-Sahih*'inde " Kitâbu salâti'l-misâfirin" adını verdiği yolcu namazı ile ilgili bölümde, yirmi beşinci bâb olan "Terâvîh Demek Olan Kıyam-ı Ramazan'a Teşvik bâbı"nda konu ile alakalı dokuz hadis vermiştir. Dolayısı ile *Kütüb-i sitte* çerçevesinde terâvîh lafzını biz sadece *Sahihayn*'da görmekteyiz.